

Stigma – teatar kao mjesto prevladavanja stigmatizacije

Ivan Hromatko

e-mail: ivan.hromatko@gmail.com

Renato Matić

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska

e-mail: rmatiac@hrstud.hr

SAŽETAK Stigmatizacija individualnih i skupnih društvenih aktera ne samo što izravno smanjuje životne šanse i kvalitetu života tih skupina i pojedinaca, nego i generira i opravdava diskriminacijske prakse i sukobe među grupama, nacijama, rasama i kulturama. Imajući to na umu, posao sociologije ne bi trebao biti samo bilježenje, kategorizacija, analiza i zaključci fenomena stigmatizacije, nego bi bilo nužno krenuti dalje – sociologija bi se trebala aktivnije angažirati u edukaciji onih koji stigmatiziraju, kao i edukaciji i terapiji onih koji su stigmatizirani. Jedan od načina na koji bi se taj cilj mogao postići prikazan je u ovom tekstu koji ukazuje na mnogostruki potencijal povezivanja sociologije s teatrom u pokušaju pronalaženja pragmatičnog i aktivnog rješenja problema stigmatizacije.

Ključne riječi: stigma, stigmatizacija, društveno znanje, zbilja svakodnevnog života, dramaturška analiza, teatar.

Primljeno: ožujak 2008.

Pribvačeno: travanj 2008.

1. Uvod

Scientia potestas est – maksima je ovoga članka kojemu je cilj teorijski pokazati da sociologija raspolaže znanjem koje ima mogućnost utjecaja na društvene aktere i predložiti metodu kojom bi se potencijal toga znanja oslobodio iz “začaranog kruga” znanstvenika i uže skupine zainteresiranih, prema široj iskoristivosti. Naravno, edukativni potencijal sociološkog znanja primjenjiv je i na druge socijalne probleme, no ovdje će biti prikazan samo onaj koji može aktivno, na terenu, pomoći pojedincima i društvu u prevladavanju stigmatizacije. Društveni problem stigmatizacije, koji u velikoj većini slučajeva nastaje zbog neznanja, tvrdoglave tipizacije

i generalizacije, može se konfrontirati samo znanjem i edukacijom pa zadatak sociologije nije samo istraživati stigmatizacijske i diskriminacijske pojave, nego i ponuditi stručnu pomoć društvu u pokušaju njihovih prevladavanja.

2. Stigma – osnovni pojmovi i teze

2.1. Razlika pojmova “predrasuda” i “stigma”

Prije nego se pozabavimo problematikom stigmatizacije, potrebno je razdvojiti pojam predrasuda od pojma stigma jer ih se danas kolokvijalno često izjednačava zbog uvriježenog mišljenja da pojam predrasude, kao i stigme, nužno označava nešto negativno. No, pojam predrasude ima i pozitivnu stranu medalje, tj. može biti i pozitivna pojava u društvenom životu.

Prema Gordonu W. Allportu pojam predrasude tijekom povijesti mijenjao je značenja – od latinskog *precondes* (suda zasnovanoga na prijašnjem iskustvu i odlukama), do engleskoga *prejudice* (prenagljenoga i bez provjeravanja činjenica donesenoga suda) na kojega se kasnije nadovezalo i “emocionalno obojenje prihvaćanja ili odbijanja koje prati takav apriorni i nezasanovan sud” (Supek, 1974.:73).

Za pojedinca i društvo pozitivan *precondes* funkcionalno porijeklo vuče iz ljudske potrebe da u dodiru s okolinom smanji njezinu neizvjesnost i time poveća ekonomičnost u svome djelovanju (Pusić, 1977.). Čovjek se služi predrasudama prvenstveno kako bi se orijentirao i pojednostavio stvarnost, koristeći se njima kao unaprijed pripremljenim odgovorima o okolini. Pomoću njih filtrira i kategorizira mnoštvo informacija koje mu okolina posreduje, što mu posljedično omogućuje ekonomičnost u djelovanju. S obzirom da pojedincu “osiguravaju onu potrebnu količinu izvjesnosti i predvidljivosti u susretu s izvanjskim svijetom, koji bi u suprotnom ostao potpuno nesvodljiv i neuhvatljiv” njegovom “perceptivnom mehanizmu”, te bi kao takav predstavljao stalnu prijetnju i onemogućavao ne samo društveni već život uopće” (Matić, 2001.:845), *precondes* su neizbježan “kotačić” u funkcioniranju svakoga pojedinca, društva ili kulture. Predrasude postaju negativnom, *prejudice* pojavom u društvenom životu kada *precondes* ostaje “prevladavajući izvor mogućih odgovora i jedino sredstvo daljnjih aktivnosti” (Matić, 1991.:846), čak i onda kada su nam dostupne i druge informacije na temelju kojih se možemo orijentirati. *Prejudice* više nemaju za cilj “smanjivanje neizvjesnosti već usmjeravanje pozornosti s negativnim predznakom na sasvim određeni dio društvene stvarnosti koja samim svojim postojanjem... predstavlja “socijalni problem” (Matić, 1991.:848). Dakle, one reprezentiraju stereotipna vjerovanja, ojačana nefleksibilnom generalizacijom, koja nisu utemeljena i testirana u realnosti nego odražavaju stavove i osjećaje pojedinca ili grupe¹ (Scott i Marshall, 2005.). Ova definicija predrasude odgovarala

¹ Načelo prema kojem funkcioniraju takve predrasude opisao je psihoanalitičar Wilhelm Reich. Kada govori o rasnoj teoriji, on kaže da fašista nije moguće razumom uvjeriti da je

bi definiciji stigme kada bi stigma bila jednoznačan, negativan pojam. No, i pojam stigme tijekom povijesti mijenjao je predznak i značenja, i to od negativnoga k pozitivnom, da bi se u današnjem pojmu negativni i pozitivni predznak objedinili, ali uz premoć negativnoga. Naime, stigma je u antičkoj Grčkoj označavala užarenim metalom utisnuti znak, rezerviran za niževrijedne pojedince (robove, izdajice polisa). U kršćanskoj ekumeni dobila je pozitivnu konotaciju Isusovih rana koja se zadržala do danas, da bi se danas više odnosila na društvenu sramotu, nego na neki fizički znak (Goffman, 1974.).

Definicija koja objedinjuje i negativni i pozitivni predznak stigme je ona Ervinga Goffmana² koji ju definira kao “posebnu diskrepanciju između virtualnog i stvarnog socijalnog identiteta³” (Goffman, 1974.:3), a pojavljuje posredstvom atributa “koji je duboko diskreditirajući” i “koji nije u skladu sa stereotipom o tome kakav neki tip osobe treba biti” (Goffman, 1974.:3), što znači da se stigma pojavljuje kao “poseban oblik odnosa između atributa i stereotipa” (Goffman, 1974.:4). Današnji pojam stigme formalni je koncept koji se odnosi više na diskriminirajući odnos prema stigmatiziranoj osobi nego na neki njegov konkretni atribut (Scott i Marshall, 2005.). Karakteristično za stigmom je da reducira stigmatiziranu osobu na “dijagnozu”, odnosno ta osoba u očima “normalnih” prestaje biti potpuno ljudsko biće i doživljava ju se kao, nenormalnu, nemoralnu ili čak nečovječnu osobu.

Zaključujemo da nositi stigmom danas može imati pozitivno značenje za pojedinca (Isusove rane), ali najčešće znači da, koristeći kršćansku metaforu, taj pojedinac nosi “nevidljivi križ” socijalnog grijeha koji mu svojom težinom otežava funkcioniranje u društvu, a drugima pokazuje da ga treba izbjegavati (kako im ne bi nato-vario/la svoj križ), žaliti ili izložiti diskriminacijskom djelovanju.

2.2. Tipovi stigme

Teza ovoga članka je da se sve oblike stigmi može prevladati metodom koju ćemo kasnije prezentirati, tj. da je ta metoda sposobna opremiti sve zainteresirane pojedince, bez obzira jesu li stigmatizirani ili “normalni”, iskustvenim znanjem koje će im omogućiti prevladavanje bilo kojega tipa stigmi u koji trenutno vjeruju i kojega koriste, čime će postati i bolje socijalizirani pojedinci. Stoga ćemo sada ukratko navesti osnovne tipove stigmi prema kriterijima pojavnosti i vidljivosti, odnosno

---

nearijevac jednako vrijedan kao i on zato jer fašist zaključuje afektivno – od grupne vrijednosti prema činjenici, a ne racionalno – od činjenice prema vrijednosti (Reich, 1999.). Fašist, vođen grupnom vrijednosnom ideologijom, *osjeća* da je vrijedniji i iz toga izvlači činjenicu, umjesto obratno.

² Uveo je pojam stigme u sociologiju.

³ Virtualni socijalni identitet sastavljen je od normativnih zahtjeva, vrijednosti, atributa i kategorija koje društvo postavlja pred pojedinca i odgovara na pitanje: “Kakva bi ta osoba trebala biti?”. S druge strane, stvarni socijalni identitet sastoji se od atributa koje osoba stvarno posjeduje i odgovara na pitanje: “Kakva ta osoba zapravo jest?” (Ritzer, 1997.).

poznatosti. Današnje pojavne oblike stigme može se svrstati u tri tipske kategorije: fizičke, karakterne i plemenske (Goffman, 1974.).

Fizički tip stigme obuhvaća razne fizičke atribute – hendikepe, koje osoba nosi od rođenja ili koji su nastali kasnije u životu (sljepoća, invalidnost itd.), ali i kulturom uvjetovane i promjenjive atribute (ružnoća, debljina i sl.), koji toj osobi otežavaju funkcioniranje u društvu (Goffman, 1974.). Stigme karakternoga tipa obuhvaćaju atribute karaktera ili samokontrole kao što su: nasilnost, ovisnost, lijenost, lažljivost itd., ali i saznanja o biografskoj prošlosti osobe kao npr. da je bila u mentalnoj instituciji, zatvoru, kod psihijatra ili da je homoseksualne orijentacije (Goffman, 1974.). Plemenske stigme vezane su uz atribute pripadnosti kao što su: rasa, narodnost, nacionalnost, vjeroispovijest ili pripadnost (nepoželjnoj) grupi (Goffman, 1974.). Iako su svi tipovi stigme potencijalno prenosivi na osobe bliske stigmatiziranoj osobi, ovaj tip stigme je “najzarazniji”, odnosno najlakše se (i najčešće, op. a.) generalizacijom proširuje sa stigmatizirane osobe na sve one njoj slične ili bliske (Goffman, 1974.).

Nosioci stigme, bila ona fizičkog, karakternog ili plemenskog tipa, u svakodnevnim se situacijama susreću s dva, prema kriterijima vidljivosti i/ili poznatosti, različita momenta koji im dramtiziraju i kompliciraju društveni život. Prema tim kriterijima stigme se dijele na diskreditirajuće i diskretne, od kojih je diskreditirajuća ona koja je vidljiva i/ili poznata okolini i samim svojim postojanjem uzrokuje neugodnost u miješanom socijalnom kontaktu, tj. u situaciji u kojoj se susreću stigmatizirani i “normalni”, a diskretna je ona koja ili nije poznata okolini ili osoba koja ju nosi misli da nije poznata. Već samo postojanje diskreditirajuće stigme za osobu koja je nosi izaziva neugodu i probleme u svakodnevnim situacijama. Osobe s diskreditirajućom stigmom pokušavaju izbjeći probleme ili barem ublažiti smanjivanjem tenzija⁴. Osobe koje nose diskretnu stigmu imaju drugačiji problem – njima je od vitalne važnosti da stigma ostane tajna, što postižu kontrolom nad informacijama⁵ (Goffman, 1974.).

2.3. Tko je stigmatiziran, tko normalan, a tko mudar?

Prema Goffmanovoj podjeli, stigmatizirane osobe su sve one koje ili misle da posjeduju, ili stvarno posjeduju, ili im drugi pripisuju neki “izdajnički” negativni

⁴ Pokušaji smanjenja tenzija mogu ići u potpune ekstreme, kao npr. ponašanje austro-ugar-skih uglednih intelektualaca, porijeklom Židova, na prijelazu XIX. u XX. stoljeće. Mnogi od njih su se, osjećajući porast antisemitizma i probleme koje im donosi, odrekli vjere ili se čak izjašnjavali kao antisemiti (William, 1993.).

⁵ Takvu stigmu nosio je teoretičar fizike Emil Julius Klaus Fuchs koji je za suradnike bio kolega na, tada tajnom projektu “Manhattan”, koji je rezultirao razvojem prve atomske bombe. No, ispod uloge znanstvenika nalazila se uloga ruskog špijuna koju je skrivao kontrolirajući informacije.

atribut koji u interakciji odvlači pozornost i poništava važnost svih drugih atributa koje ta osoba posjeduje, razdirući tako procjep između stereotipnog očekivanja kakva bi ta osoba trebala biti i onoga što ona zapravo jest (Goffman, 1974.). Nasuprot kategoriji stigmatiziranih stoji kategorija “normalnih” u koju spadaju sve osobe koje ne posjeduju atribut koji bi izazvao proturječje između njihovog virtualnog i stvarnog socijalnog identiteta, tj. sve osobe koje, u danom trenutku i situaciji, uspijevaju zadovoljiti vrijednosne i normativne zahtjeve kulture i društva u kojima žive. Između tih suprotstavljenih kategorija nalazi se kategorija ljudi koju Goffman naziva “upućenima” (engl. Wise), odnosno “mudrima”. U nju spadaju sve osobe koje prema svim parametrima spadaju u kategoriju “normalnih”, ali su zbog osobnog iskustva (preko profesije ili prisnosti sa stigmatiziranim osobama) postale osjetljive na njihove probleme (Goffman, 1974.). Te osobe imaju dvostruku ulogu u društvu – često moraju podijeliti težinu stigme sa stigmatiziranom osobom samo zato jer se ne pridržavaju očekivanja “normalnih” da izbjegavaju te osobe⁶, a s druge strane, predstavljaju “most” koji može povezati suprotstavljene strane pokazujući “normalnima” da su i stigmatizirane osobe punopravna ljudska bića. Stoga je za prevladavanje stigmatizacije neophodno povećanje broja “upućenih” ili “mudrih” pojedinaca u društvu, što je ujedno i osnovni cilj metode koju ovdje prezentiramo.

2.4. Stigma, moć i sociologija znanja

Osnovni problem s kojim se susreću sve osobe koje se bave (re)integracijom stigmatiziranih osoba u društvo su neznanje “normalnih” o stigmatiziranim osobama i njihovo uvjerenje da su stigme objektivne, a stigmatizirane osobe po prirodi stvari niževrijedna bića. S obzirom na to prvi je zadatak svakoga, pa i ovoga pokušaja pospješena društvene (re)integracije stigmatiziranih osoba, osvještavanje prave prirode stigme i stigmatizacije. Kako bi pokazali pravu prirodu stigmatizacije, kolika je njezina uvjetovanost odnosima moći u društvu te zašto ih pripadnici određenoga društva doživljavaju kao objektivne, prihvaćaju kao svoje i nekritički stigmatiziraju društveno nepoželjne, poslužiti ćemo se shemom *Socijalne konstrukcije zbilje* koju su Berger i Luckman, vodeći se osnovnim tezama sociologije znanja, opisali u istoimenom djelu.

Prema toj shemi društvena se zbilja sastoji od subjektivne i objektivne zbilje⁷ koje se nalaze u cirkularnom dijalektičkom odnosu međutjecaja. U začetku toga dijalektičkog procesa “eksternalizacije, objektivizacije i internalizacije” (Berger i

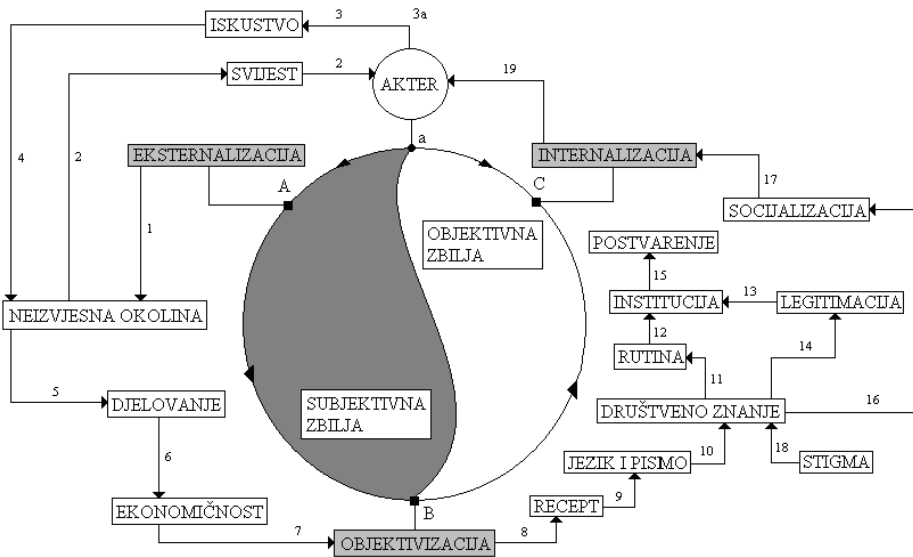
---

⁶ Negativni aspekt više se odnosi na osobe koje su sa stigmatiziranom osobom intimno povezane nego na one povezane profesijom. Majku ubojice često će se stigmatizirati zbog djela njezina sina, ali neće se stigmatizirati i medicinsku sestru, čuvara zatvora ili psihijatra koji su s njime došli u kontakt po diktatu profesije.

⁷ Subjektivnu zbilju karakteriziraju Weberova djelovanja kojima pojedinac pripisuje i izražava subjektivna značenja, a objektivnu zbilju Durkheimove društvene činjenice-stvari (Berger i Luckman, 1992.).

Luckman, 1992.:155) nalazi se pojedinac, koji svojim djelovanjem stvara društvene činjenice. One zatim, ojačane prividom objektivnosti, povratno utječu na njegovo djelovanje i značenja koja on svom djelovanju i djelovanju drugih pridodaje. Kako bi pojedinac djelovao i postao akter (a), on mora prvo biti svjestan sebe i okoline. Karakteristično za svijest je da je “uvijek intencionalna”, da “uvijek intendira predmete, ili je upravljena prema njima”, te da može postojati samo kao “svijest o nečemu ili drugome” (Berger i Luckman, 1992.:38). Zaključujemo da akter nužno mora eksternalizirati (A) čime postaje svjestan neizvjesne okoline (1) i sebe (2). Stječe iskustvo (3) o okolini čija ga karakteristična neizvjesnost (4) ugrožava pa mora svoje djelovanje (5) ekonomizirati (6). Pragmatična tendencija svakodnevnog života vodi ga (7) do objektivizacije (B), odnosno do procesa “kojim ispoljeni proizvodi ljudskog djelovanja polučuju karakter objektivnosti” (Berger i Luckman, 1992.:82).

Shema 1.
Socijalna konstrukcija zbilje

Jednom kada akter iskustvom razvije obrazac djelovanja koji se po dobivenim rezultatima dokaže kao objektivan, govorimo o receptima (8), tj. funkcionalnim (*pre-cedens*) predrasudama. Količina receptata koju akter može apsorbirati ograničena je njegovim životnim vijekom i mentalnim sposobnostima, pa se recepti uvijek nalaze u opasnosti od zaborava. Tu na scenu stupaju jezik i pismo (9) koji akteru omogućavaju nadilaženje prostora i vremena, ekonomičniju komunikaciju i akumulaciju zalihe društvenog znanja (10) u kojoj, “budući da svakodnevnim životom dominira pragmatički motiv... vodeće mjesto zauzima znanje receptata, tj. znanje ograničeno na pragmatičku kompetenciju u rutinskim izvedbama” (Berger i Luckman, 1992.:60). Znanje receptata akteru u tolikoj mjeri olakšava snalaženje i funkcioniranje u neizvjesnoj okolini da ga on nekritički koristi i konstantno ponavlja,

stvarajući od njega rutinu (11). Nadalje, ako akterova rutina postane općedruštveno prihvaćena rutina, nastaje društvena institucija (12). Prema tome, “institucionalni svijet objektivirano je ljudsko djelovanje, a takva je i svaka pojedina institucija” (Berger i Luckman, 1992.:82). Institucije društvo održava legitimacijom (13), tj. stvaranjem simboličkih univerzuma (mitologijom, teologijom, filozofijom, znanošću) koji se izvlače iz društvenog znanja (14) i integriraju, tj. obuhvaćaju sva društveno objektivna i subjektivno zbiljska značenja, tvoreći tako smisleni univerzum u kojem se već objektivizirane institucionalne obrasce pozicionira hijerarhijski iznad osobnog iskustva (Berger i Luckman, 1992.).

Akterovo nastojanje da uvede red i smisao u neizvjesnu okolinu i društveni život objektivizacijom i institucionalizacijom dovodi ga do postvarenja (15), odnosno shvaćanja ljudskih pojava kao stvari u odrednicama neljudskoga ili možda i nadljudskoga (Berger i Luckman, 1992.:110). Ono je zadnja faza objektivizacije društvene stvarnosti i implicira da je čovjek kadar zaboraviti svoje vlastito autorstvo nad društvenim svijetom, te da je dijalektika između čovjeka – proizvođača i njegovih proizvoda izgubljena za svijest. Tako postvarene institucije ulaze u akumulirano društveno znanje i prenose se, posredstvom socijalizacije (16) na sljedeće generacije od kojih društvo očekuje da to znanje internaliziraju (17). U tom se procesu na sljedeće generacije prenosi i znanje o stigmama (18) koje postaje sastavni dio njihova znanja o stigmatiziranim osobama. Internalizacija (C) društvenog znanja predstavlja posljednju fazu socijalne konstrukcije zbilje u kojoj se objektivizirani aspekt društvene zbilje integrira u subjektivnu zbilju pojedinca (19) što mu, posljedično, redefinira iskustvo (3a) i značenja koja akter pripisuje sebi, svojem djelovanju, drugima i društvenoj stvarnosti. Pojedinaac na taj način postaje dijelom društvene institucionalne strukture (a takvim se i vidi) u kojoj treba djelovati na institucionalno određen način, tj. unutar granica uloge. Igrajući ulogu i prateći odrednice društvenog znanja pojedinac se svrstava u kategoriju “normalnih”, a za one koji izlaze izvan tih granica, rezervirane su socijalna kontrola i stigme.

Ova shema pokazuje da pojedinac nije samo pasivan primalac instrukcija društvene zbilje i njezinih institucija-činjenica, nego je i njezin aktivni kreator. Prema tome, sve društvene činjenice koje pojedinac doživljava kao objektivnu stvarnost, zapravo su produkti objektivizirane stvarnosti – ljudskom voljom i djelovanjem stvorene konvencije. One ne posjeduju objektivnost same po sebi, nego im ljudi sami, svojim djelovanjem, daju privid objektivnosti. Time se ne negira da društvene činjenice postoje ili da ih pojedinac doživljava kao objektivne, nego se negira stav da društvene činjenice vuku porijeklo iz prirodnog, moralnog, poštenog stanja stvari ili Božje odluke o uređenju svijeta. U kontekstu stigmatizacije zaključujemo da stigme ne vuku porijeklo iz objektivnoga, od prirode ili Boga postavljenog stanja stvari, nego iz društvenog znanja akumuliranog ljudskim djelovanjem.

S obzirom da se ovaj članak bavi prevladavanjem stigmatizacije, potrebno je naglasiti da odluku o tome koje će norme, vrijednosti, stigme, recepti itd. učiti u zalihu društvenog znanja donose društvene grupe koje u tom vremenu-prostoru posjeduju moć, pojam stigme neodvojiv je od pojma moći. Ako prihvatimo sliku društva kao “arene” u kojoj se odvija nekad manje, nekad više vidljiva, ali ipak konstantna

borba između društvenih grupa i pojedinaca za stjecanje moći, i povežemo definiciju moći Maxa Webera sa sociologijom znanja, dobit ćemo objašnjenje zašto osobe koje se stigmatizira i koje su obilježene kao devijantne “uglavnom potječu iz siromašnih i društveno marginaliziranih skupina” (Schur, 1980.). Naime, društvene grupe posjedovanjem moći dobivaju ne samo mogućnost provođenja svoje volje, nego i mogućnost definiranja stigmi-atributa i tko ih zaslužuje što, u pravilu, znači da se stigmatiziraju “oni drugi” – oni koji ne posjeduju moć, koji su drugačiji, strani, nepoznati ili (za moćnike) opasni. Dakle, ne postoje stigmatizirajući atributi koji diskreditiraju sami po sebi, nego oni takvima postaju tek kada ih grupe koje posjeduju moć definiraju društvenih vrijednosti i normi takvima proglase. Isticanje činjenice da centri moći definiraju stigme i određuju tko će ih nositi, neophodno je u kazališnoj radionici prevladavanja stigmatizacije jer u svijesti sudionika radionice osvještava suštinsku promjenjivost stigmi kao i njihovu ovisnost o kontekstu i moćnicima. To osvještenje sudionicima i voditeljima radionice omogućit će prevladavanje dvaju problema vezanih uz stigmatizaciju: 1) uvjerenje “normalnih” da su stigme objektivne i da je izvan njihove moći da ih mijenjaju⁸, iz čega slijedi 2) njihovo uvjerenje da su stigmatizirane osobe njima prirodno inferiornije i da su je zaslužile nositi. Također, omogućuje se, u svijesti sudionika, osvještenje činjenice da, iako im je društvo socijalizacijom prenijelo društveno znanje o stigmama na temelju kojega su stvorili stavove prema stigmatiziranim osobama, imaju mogućnost prevladati tu uvjetovanost. Jednostavan način na koji to mogu postići prikazat ćemo u sljedećem poglavlju.

2.5. Utjecaj društvenog znanja na svakodnevnu interakciju i stigmatizaciju

Čovjek, kao suštinski društveno biće⁹, teži komunikaciji s drugima, a kao pragmatično biće teži da ta komunikacija bude što je više moguće ekonomična i svrsishodna. Prema teoriji informacija, za uspješnu komunikaciju između pojedinaca potreban je medijator – “sustav koji intervenira između primaoca i davaoca” (Anić i Goldstein, 2007.:372). U svakodnevnoj interakciji tu ulogu ima zajednička zbilja koja se, kao i sve ono što akteri interakcije doživljavaju kao očekivano, zdravorazumno, objektivno i neupitno, temelji na društvenom znanju. Živeći zajedničku zbilju (zbilju svakodnevnog života) akteri interakcije svakodnevno koriste društveno znanje, ujedno ga testirajući i dokazujući. Svaki put kada se akteri sporazumiju, oni zapravo potvrđuju postojanje zajedničke (a samim time, u njihovim očima) i

⁸ Većina pojedinaca stigme doživljava kao društvenu činjenicu, odnosno kao “djelovanja, mišljenja i osjećanja koja su izvan pojedinca, a posjeduju moć prisile pomoću koje mogu njime upravljati” (Haralambos, 1994.:499).

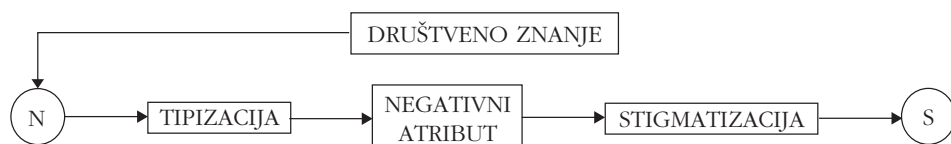
⁹ “Da je čovjek grupno biće pokazuje i činjenica da ne podnosi samoću i da je se plaši, da je osjetljiviji na glas gomile nego na bilo koji drugi, da je sklon kolektivnim strastima u grupi, kako nasilju tako i panici, da pokazuje naročitu osjetljivost prema vodstvu, te na priznanja koja može dobiti od drugoga” (Supek, 1973.:2).

objektivne¹⁰ zbilje. Zbilja koja se između osobnih, subjektivnih zbilja ističe kao “zbilja *par excellence*” čiji su fenomeni unaprijed “sređeni u obrascima koji izgledaju neovisni o tome kako ih ja shvaćam, te kao da se tom shvaćanju nameću” (Berger i Luckman, 1992.:39). Iako se društvenim znanjem i njegovim stereotipima u određenoj mjeri uvijek koristimo, potreba čovjeka da posegne za njima raste ili pada ovisno o razini anonimnosti između aktera interakcije (Berger i Luckman, 1992.). Što pojedinac-promatrač ima manje neposrednih informacija o drugoj osobi, više će i nekritičnije posezati za pomoći društvenog znanja¹¹. Situaciju u kojoj je razina anonimnosti između aktera interakcije visoka i iziskuje orijentaciju pomoću društvenog znanja, prikazuje sljedeća shema:

Shema 2.

Situacija visoke razine anonimnosti

Kada se susretnu pojedinci koje se ne poznaju, koriste se socijalizacijom naučenom društvenim znanjem čime im postaju dostupne ekonomične prednosti recepata i tipizirajućih shema. Pomoću njih pojedinac (N) može svrstati nepoznate, nedefinirane i stigmatizirane osobe (S) s kojima se susreće u već postojeće “ladice” (očekivane atributne kategorije) te svesti nepregledan broj mogućih načina poimanja drugoga na prihvatljivu količinu. Tim zaobilaznim putem naučenih stereotipa i generalizacija (bez stvarnoga upoznavanja osobe), pojedinci jedan drugoga objektiviziraju i definiraju kao tipove ili očekivane uloge, a (kao tip ili uloga) onaj drugi se u svijesti promatrača ne pojavljuje kao osoba u punom smislu riječi, nego reducirano – kao nosilac očekivanih atributa i ponašanja. Budući da se svakodnevnicama većinom sastoji od rutinskih institucionaliziranih situacija i djelovanja, pojedinac se u njoj ponaša institucionalno (igra uloge) i time pokazuje sebi i drugima da poznaje i priznaje društvene institucije, čime posljedično izbjegava socijalne sankcije. Činjenica da društvo reagira i/ili sankcionira izlaženje (devijacije) pojedinca izvan granica očekivane uloge, čini uloge “preventivnim” mehanizmom socijalne kontrole kojom se, uz socijalizaciju, sprječavaju potencijalni socijalni nesporazumi i nesporazumima stvoreni sukobi.

¹⁰ Dokaz njezine objektivnosti za pojedinca predstavlja činjenica da ju on dijeli s drugima, tj. jer mu se ona “prikazuje kao intersubjektivni svijet, svijet koji dijeli s drugima” (Berger i Luckman, 1992.:41).

¹¹ Kako kaže Goffman, “stereotipiziranje je klasično rezervirano za kupce, orijentalce i motoriste, odnosno za osobe koje spadaju u vrlo široke kategorije i koje su za nas stranci u prolazu” (Goffman, 1974.:51). Dakle, za one o kojima nemamo dovoljno informacija.

Svjesni važnosti igranja uloga (i posljedica neigranja) pojedinci prihvaćaju uloge koje im je društvo namijenilo (što vrijedi i za “normalne” i za stigmatizirane, devijantne uloge) i nastavljaju se ponašati u skladu s njima, što u ekstremnom slučaju može dovesti i do svojevrsnog poništenja osobnosti. Tipiziranje i igranje uloga, samo po sebi, nije loše, čak je i neophodno za funkcioniranje pojedinca i društvenog života. Kada ne bismo tipizirali, morali bismo pomno analizirati svaku osobu koju susretnemo (kao i njezine namjere), što bi iziskivalo previše energije i vremena i kosilo se s pragmatičnom prirodom svakodnevice. No, ako i kada tipiziramo drugu osobu na temelju očekivanog atributa (za koji nas je društvo socijalizacijom naučilo da prema njemu trebamo zauzeti negativan stav, pa se on u našoj svijesti pojavljuje kao negativan atribut), i na njemu tvrdoglavo ustrajemo čak i onda kada imamo drugačije informacije – znači da tu osobu nepotrebno stigmatiziramo. Takav stav je zatim teško napustiti jer “čim se akteri tipiziraju kao izvođači (stigmatiziranih, op. a.) uloga, njihovo vladanje *ipso facto* podliježe prisilnom provođenju. Udovoljavanje i neudovoljavanje društvenim standardima uloga više nije stvar izbora” (Berger i Luckman, 1992.:95). Ipak, postoji i jednostavan proces kojim se tipizacija i stigmatizacija mogu smanjiti ili čak izbjeći/nadići, što prikazuje sljedeća shema:

Shema 3.
Situacija niske razine anonimnosti

Interakcija licem u lice iskonski je i najkompleksniji oblik interakcije. Pojedinci koji u njoj sudjeluju mogu se međusobno upoznati na najintenzivniji mogući način, posredstvom svih osjetila. Subjektivnost drugoga dostupna im je i očita. Drugi nije samo tip, uloga ili nositelj nekolicine distinktivnih atributa, nego osoba s mnoštvom atributa koju se više ne može olako smjestiti u socijalizacijom pripremljenu “ladicu”. U interakciji licem u lice, osobe se postupno upoznavaju, a “kada se osobe poznaju, stereotipiziranje opada i postupno jačaju simpatije, razumijevanje i realistične procjene kvaliteta te osobe” (Goffman, 1974.:51). Na taj način tipizacija u potpunosti ne nestaje – njome će se pojedinci koristiti sve dok je situacija rutinska, tj. sve dok tipizacije i recepti djelovanja uspijevaju umiriti neizvjesnost i definirati situaciju. No, iako tipizacija opstaje, njezine odrednice se u interakciji licem u lice nalaze pod konstantnim iskustvenim revidiranjem. Drugim riječima, socijalne informacije dobivene neposrednim iskustvom u svijesti aktera preispituju u svijesti već oformljene tipizacije. Anonimne tipizacije (rezervirane prvenstveno za one o kojima nemamo dovoljno informacija) u interakciji se neprestano popunjavaju mnoštvom neposrednih informacija koje se odnose na tu konkretnu osobu (Berger i Luckman, 1992.). Prema tome, u interakciji licem u lice prednost pred stereotipima ima neposredno iskustvo (ili barem ima taj potencijal). Nadalje, ako se to neposredno iskustvo nalazi u konfrontaciji s očekivanim tipizacijama, ono

će u svijesti pojedinca razbiti njegovo rutinsko definiranje situacije i drugih te ga navesti na korigiranje definicija koje koristi. U smislu nadilaženja stigmatizacije to znači da se “normalne” i stigmatizirane treba dovesti u situaciju interakcije licem u lice u kojoj bi se razbila rutina (receptne tipizacije na kojima se bazira) jer se time “normalnima” otvara mogućnost preispitivanja svojih, socijalizacijom naučenih stavova prema stigmatiziranim osobama, i/ili (barem) individualiziraju stigme.

3. Teatar kao mjesto prevladavanja stigmatizacije

3.1. Osnovne prepreke prevladavanju stigmatizacije u svakodnevnom životu

Ako se svakodnevna zbilja sagleda kroz prizmu sociologije znanja (fenomenološkom analizom), uviđa se srž problema stigmatizacije. Stigmatizacija se sastoji od pogrešne ili nepotpune socijalizacije i edukacije kojom društvo uvjerava pojedinaca da je a) postojeća društvena stvarnost i njezina institucionalna hijerarhija jedina, neizbježna, prirodna i objektivna, što znači i b) da su postojeće stigme objektivne te c) da ih prirodno zaslužuju oni koji ne priznaju ili ne zadovoljavaju zahtjeve objektivne društvene stvarnosti, pa su takve osobe d) nenormalne i neprirodne i treba ih e) izbjegavati. Prema tome, srž problema je nepotpuna socijalizacija iz koje proizlaze svi drugi problemi vezani uz stigmatizaciju. Pojedinci koji socijalizacijom internaliziraju društveno znanje, prihvaćaju postojeći model legitimacije institucija i njihove hijerarhije te se pridržavaju tih odrednica, zapravo nastavljaju krug eksternalizacije-objektivizacije-internalizacije (i stigmatizacije) potvrđujući i održavajući na društveno pozitivan način postojeći *status quo*. Takvom orijentacijom ti su pojedinci zaslužili nagradu – društvo ih etiketira kao “normalne”. No, u svakom društvu postoje i pojedinci koji zbog raznoraznih razloga nisu internalizirali znanje (koje društvo vidi kao objektivno *znanje*, odnosno kao jedinu istinu o zbilji) na koje društvo primjenjuje mehanizme socijalne kontrole i koje etiketira i stigmatizira kao devijantne jer se u očima onih koji su internalizirali *znanje* “bilo kakvo radikalno odstupanje od institucionalnog poretka” pojavljuje “kao udaljavanje od zbilje” (Berger i Luckman, 1992.:87). Posljedice toga su uvjerenje “normalnih” u objektivnost stigmi i uvjerenje da stigmatizirane osobe nisu jednako vrijedne.

Svjestan, s jedne strane, nagrada koje uživa u društvenom životu (zato jer je etiketiran kao “normalan”), pojedinac teži pridržavanju ponašanja koje mu je osiguralo te nagrade. S druge strane on, svjestan kazni i “zaraznosti” stigme, teži izbjegavanju kontakta s onima koji su stigmom “zaraženi” zbog čega neće imati neposrednih iskustava sa stigmatiziranim osobama, pa će ih kategorizirati i prosuđivati koristeći se tipizacijom i generalizacijom. Stoga je pojedinca potrebno, kako bi ga se izdiglo iznad korištenja stigmatizirajućih stereotipa, resocijalizirati tako što će mu se osigurati mogućnost neposrednoga iskustva sa stigmatiziranim osobama. Potrebno je još naglasiti da neposredna interakcija licem u lice ne garantira sama po sebi da će osoba, koja je do tada druge stigmatizirala, promijeniti recepte i generalizirane stereotipe pomoću kojih je to činila. Kako bi se promjena dogodila potrebne su dvije stvari: 1) osoba koja stigmatizira mora sama biti voljna redefinirati svoje stare

zaključke novim, iskustvenim zaključcima¹² i 2) iskustveni zaključci moraju (kako bi naveli osobu da ih zamijeni ili dopuni) biti u dovoljnoj mjeri kontradiktorni ili superiorni onim očekivanim, stereotipnim zaključcima.

3.2. Zašto baš teatar?

Pod uvjetom da prihvatimo stajalište Bergera i Luckmana po kojemu je zbilja svakodnevnoga života socijalna konstrukcija, ona (kao i svaka konstrukcija) ima svoju strukturu koja je (u ovom slučaju) strukturirana na temelju društvenog znanja. Unutar te strukture nalazi se znanje o stigmama. Prema tome, one su dio opće strukture po kojoj se, slikovito rečeno, penjemo kako bismo s vrha sagledali i shvatili društvenu stvarnost. Kako bismo preispitali sami “građevni materijal” te strukture – društveno znanje, potrebno je odmaknuti se od svakodnevnog života u kojem ono dominira i u kojem, svojim odrednicama, ograničava pojedinca. Uz to, odmak od svakodnevnice treba sadržavati i mogućnost konfrontacije sa svim, u prethodnom poglavlju navedenim, problemima stigmatizacije. Naša teza je da je takav prostor teatar – prostor pomaknut od svakodnevnice u kojem se probleme stigmatizacije može prezentirati i sagledati slobodno i kritički, a da se pri tome ne izostavi bitan preduvjet nadilaženja stigmatizacije – interakcija “normalnih” i stigmatiziranih.

Prva prednost teatra je u tome što čovjek, iako nije (kao niti igdje drugdje) potpuno slobodan, može biti slobodniji. U teatru se maštu može materijalizirati, može se biti što god se poželi, sve je moguće. Druga prednost teatra njegova je izdvojenost od svakodnevnice koja sudionicima radionice pruža mogućnost da preispituju, mijenjaju, pa čak i ukidaju norme, vrijednosti i uloge kojima se rukovode u svakodnevnom životu. Prolazeći taj proces ukidanja, sudionici kazališne radionice mogu osvijestiti da je sve ono što u društvenoj stvarnosti doživljavaju kao objektivno i izvan njihove moći (uključujući stigme) zapravo proizvod njihovih ruku i stoga promjenjivo. Odnosno, mogu iskustveno osvijestiti ograničavajući karakter uloga i društvenoga znanja koje svakodnevno igraju i koriste, ili kako kaže Victor Turner: “uloge u modernom kazalištu zapravo podrivaju uloge u svakodnevnom životu, proglašavajući ih “neautentičnima”. S tog stajališta postojeći svijet je lažan, iluzoran, zavičaj *persone*, a kazalište je stvaran svijet pojedinca čije postojanje znači neprekidnu kritiku licemjerja svih društvenih struktura koje oblikuju ljudska bića često ih fizički i psihički sakateći... prema zamišljaju apstraktnih uloga društvenih statusa” (Turner, 1989.:246). Još jedna prednost teatra je interaktivnost, a miješana

¹² “Za ustrajati u predrasudama, stigmatizirati i činiti nasilje potrebna je vlastita slobodna odluka koju akter donosi svojevorno i svjestan posljedica” (Matić, 1991.:852), a isto vrijedi i za prekid stigmatizacije. Da bi osoba uopće imala volje konfrontirati stigme kojima druge etiketira, mora biti sposobna odvojiti se “od nametnutih potreba za lijenim i konzumentskim stilom življenja, koje mogu zarobiti osobnost do te mjere da se svjesno odrekne aktivnoga, promišljenog pristupa stvarnosti” (Matić, 1991.:851).

interakcija između “normalnih” i stigmatiziranih je, kao što smo prije pokazali, jedan od preduvjeta za nadilaženje stigmatizacije.

U cijelom tom procesu pojam “teatar” ne treba uzimati doslovno, kao konkretnu specijaliziranu zgradu i/ili pozornicu rezerviranu za izvođenje kazališnih predstava, nego simbolički, kao bilo koji prostor slobode i kritike u kojem se ne gube prednosti neposredne interakcije. U kojem god prostoru bili pojedincima je potrebno znanje na temelju kojega bi mogli definirati taj prostor, kontekst, sebe i druge. Upravo prostor slobodan od ograničenja svakodnevnoga znanja potrebno je ispuniti nekim drugim znanjem kojim bi se sudionici radionice rukovodili, a kako je krajnji cilj radionice ukidanje stigmatizacije resocijalizacijom, smatramo da ga je najprikladnije ispuniti interdisciplinarnim znanstvenim znanjem, s naglaskom na sociološko znanje. Znanost ima još jednu prednost – njezino znanje jedino je koje većina ljudi prihvaća kao objektivno. Kada bismo se protiv stigmatizacije borili ideologijom, politikom, religijom ili mitovima, uvijek bi postojali pojedinci koji bi takvo znanje percipirali kao zaglupljivanje, što bi smanjilo vjerojatnost da će te osobe promijeniti svoje stigmatizirajuće stavove. Osvještenje alternativnih pristupa stigmatizaciji, koji u znanosti već postoje, u svijesti sudionika radionice može pobuditi samo znanost, posebno sociologija (naravno, potpomognuta drugim društvenim i humanističkim znanjima).

3.3. (Re)socijalizacija kao inicijacijski obred

Socijalizaciju ćemo, kako bismo pokazali proces (re)socijalizacije u teatru, definirati posredno, preko obreda prijelaza koje je istraživao antropolog Arnold van Gennep. Istražujući inicijacijske obrede plemenskih zajednica, objavljene u djelu *Rites de Passage*, zabilježio je karakteristične tri faze: fazu rastajanja, prijelaza i sastajanja (Turner, 1989.). U fazi rastajanja, mladu se osobu lišava njezinoga dotadašnjeg socijalnog statusa, što znači da novak (kojega se inicira) više nije dijete, ali još uvijek nije ni odrasla osoba. On ili ona sad je simbolički (ali novaku vrlo stvarno) izbačen iz zajednice¹³.

Time ulazi u kritičnu prijelaznu ili liminalnu fazu (lat. *limen* – prag) u kojoj društvo testira potencijalnog novog vlasnika povlaštenog statusa. U toj fazi cilj plemena nije vidjeti je li dijete sposobno samostalno preživjeti, nego pokazati djetetu koliko je teško živjeti sam i što će mu se dogoditi ako se ne pridržava pravila zajednice. No liminalna faza, kao i svaka društvena pojava, ima (barem) dvije strane medalje. S jedne strane, novak je izgubljen, uplašen i jača njegova želja da se vrati i poveže sa svojim, ali je s druge strane slobodan od društvenih ograničenja, što mu omogućuje veću kreativnost i inovativnost. Drugim riječima, u isto vrijeme otkriva prednosti i mane kako života u zajednici tako i samostalnoga života.

---

¹³ Testiranje se u većini afričkih, melanezijskih i australskih plemena vrši tako što se djetenovaka fizički odvoji od plemena i ignorira (Turner, 1989.) pa novak mora, lišen prednosti života u zajednici, obredom određeno vrijeme (pre)živjeti sam.

Nakon prijelazne faze, slijedi faza sastajanja u kojoj pleme prima novaka natrag u zajednicu, ali sada s bitnom razlikom – sada zauzima novi i viši položaj u društvu. Simbolički rečeno, ona ili on ponovno je rođen kao punopravan član zajednice koji može uživati prednosti života u zajednici jer je shvatio cijenu nepridržavanja pravila i neispunjenja obveza.

Iako se na prvi pogled može učiniti da su obredi prijelaza rezervirani samo za plemenske zajednice, fenomenološkom analizom postaje očito da oni postoje i u modernim društvima te da se očituju u svakoj situaciji u kojoj pojedinac treba prijeći neku društveno postavljenu statusnu granicu (Turner, 1989.). Prije nego pojedinac prijeđe/dobije novi status, on i u modernom društvu prolazi kroz tri faze koje korespondiraju fazama obreda prijelaza¹⁴. Također, u modernim društvima, kao i u pretpismenima, prijelaz iz jednoga statusa u drugi podrazumijeva i da će društvo pojedincu posredovati nove simbole i značenja s kojima on mora biti upoznat, pa taj prijelaz neizbježno uključuje i učenje novoga znanja, tj. socijalizacije¹⁵.

Proces resocijalizacije u teatru, koji bi rezultirao prevladavanjem stigmatizacije, također bi pratio van Gennepove tri faze, ali s jednom razlikom koju je uveo Victor Turner. On je, surađujući s Allandom i Goffmanom u Schechnerovoj intenzivnoj radionici eksperimentalnog teatra, uočio i zadržao faze rastajanja i sastajanja, a liminalnu fazu preimenovao je u “liminoidnu” kako bi naglasio različitosti te faze u teatru od one u plemenskom obredu, ali i zadržao suštinsku sličnost i povezanost kazališne s plemenskom fazom (Turner, 1989.). Razlike se očituju u obaveznosti i masovnosti sudjelovanja, ozbiljnosti posljedica i određenošću cilja koji se tom fazom želi postići. U plemenskoj liminalnoj fazi svi moraju sudjelovati jer društvo novaku posreduje simbole koji su od životne važnosti za zajednicu i imaju samo jedan cilj – ojačati koheziju zajednice tako što će novaku (a i promatračima) iskustveno pokazati da život u zajednici ima prednosti te da se, ako želi uživati te prednosti, mora pridržavati pravila. Stoga su i posljedice za prekršitelje i kritičare rigorozne.

---

¹⁴ Jedan od primjera obreda prijelaza koji se može pronaći u svakom modernom društvu svakako je proces školovanja. Dijete se, kada krene u školu, lišava sigurnosti obiteljskog doma i dotadašnjeg socijalnog statusa (faza rastajanja). Ono je do tad bilo više ili manje zaštićeno dijete bez ikakvih ili s malo obaveza. Društvo preko škole pred dijete stavlja zadatke (prijelazna faza) koje ono mora ispuniti kako bi se nakon školovanja uspješno sastalo sa svojim novim socijalnim statusom i postalo punopravni član društva (faza sastajanja). U idealnom slučaju to znači da će dijete, što je bolje ispunilo svoje obaveze, izlaskom iz procesa školovanja zauzeti viši socijalni status. Drugim riječima, dijete je socijalizirano, naučilo je društvena pravila i posljedice nepridržavanja pravila, te je postalo punopravnim pripadnikom društva koji ima sva prava, ali je sada svjestan i obaveza.

¹⁵ Razlog različitoga nazivlja nalazi se u pojmovnom etnocentrizmu kojim se želi distancirati naše “napredno” društvo od “primitivnih” plemena. “Pleme je u rječniku bijelaca zastrašujući pojam: skupina divljaka koji vrište i hoće pojesti civilizatore” (Bešker, 2008.:21), a od takvih se treba odvojiti na sve moguće načine.

U kazališnoj liminoidnoj fazi je obratno. U njoj se sudjeluje dobrovoljno i individualno, a njezin cilj može biti podržavanje društvene kohezije, ali i njezina kritika. Odnosno, prema Smelseru “dok obredni simbolizam potvrđuje društveni ili politički poredak, kazalište ga potkopava”, kazalište “ima kritičku moć kakvu obred nema – može izvrnuti ruglu tradiciju (ili pak napuštanje tradicije), ismijati društvenu elitu, te prikazati muku i jad svakodnevnoga života” (Milardović, 2001.:193). Kazalište, kao dio domene dokolice, u očima društva predstavlja svojevrsnu igru pa su i posljedice za kritizirajuće sudionike manje ozbiljne. Prema tome, liminoidna faza u kazališnoj radionici (kojom bi se prevladala stigmatizacija) vodila bi se načelima igre, slobode kritike, učenja i izražavanja, nasuprot liminalnoj obrednoj fazi kojom dominira ozbiljnost, strah i učenje odnosom “mrkve i batine”.

3.4. Dramaturška analiza – važnost igranja uloga i održavanja iluzija

“*All the world's a stage/And all the man and women merely players*”. Tim je riječima William Shakespeare u sedmoj sceni drugoga čime drame “*As you like it*” opisao bit društvenog života. Ta se analogija može, uvjetno rečeno,¹⁶ uzeti i kao osnovna hipoteza Goffmanove dramaturške analize i za našu kazališnu radionicu. Za kazališnu radionicu ona je dvostruko pozitivna: 1) nudi voditeljima radionice primjer kojim se svijet može sudionicima radionice prikazati kroz prizmu teatra i 2) može se koristiti kao teorijsko pokriće teze da stigmatizirani i “normalni” nisu bitno različiti, te da se mogu (spo)razumjeti i uvažavati. Dramaturškom analizom društvo postaje pozornica, aktivni akter socijalnih situacija izvođač nastupa, a pasivni publika. Nastupajući u prednjem planu (pozornici) izvođač će, kao i glumac u pravom kazalištu, težiti što vjerodostojnije izvesti svoju ulogu jer što je izvedba vjerodostojnija, više će interesirati publiku (Goffman, 2000.). Nevjerodostojnost nastupa, s druge strane, uzrokuje ostvarenje najvećeg straha svih izvođača – nepredviđen ili “neprirodan” prekid izvedbe od strane publike.

Neugodu takvoga prekida izvođač će izbjeći koristeći se tehnikama i metodama koje su već otprije sadržane u društvenom znanju. On će dramaturgirati, idealizirati, mistificirati i pri tome održavati izražajnu kontrolu (Goffman, 2000.). Dramaturgirat će nastup kako bi pokazao važnost svoje uloge i time zadržao pozornost publike (jer zašto gledati nešto nebitno?). Idealizirat će kako bi svoju ulogu lakše prezentirao šarolikoj publici, a kako bi to postigao, izvođač mora koristiti ekstremne stereotipe koji su u društvu prihvaćeni za tu ulogu (Goffman, 2000.). Izvođač tako zapravo reducira sebe na svoju ulogu i pokazuje publici svoj ideal,

---

¹⁶ Uvjetno rečeno jer Goffman ne smatra doslovce da je cijeli svijet teatar, nego teatar vidi kao zanimljivu metaforu za promatranje društvenog života. Teatar i svakodnevni život nikako se ne mogu u potpunosti usporediti jer odluke na kazališnoj pozornici sa sobom nose neusporedivo manje realnih posljedica, nego što ih nose odluke donesene na pozornici društvenog života (Goffman, 2000.).

a ne stvarnoga sebe, odnosno pokazuje društvu svoj virtualni, javni, društveno prihvatljiv identitet, a privatno živi stvarni identitet¹⁷ koji je rezerviran za zakulisje i osobe koje u njega imaju pristup. Prema Goffmanu, pojedinac se u zakulisju može ponašati prirodno, što može dijeliti i s drugim osobama – *intimusima*, osobama s kojima zajedno dijeli pozornicu i izvedbu nastupa, ili osobama kojima je dozvolio da vide njegov stvarni identitet¹⁸. Za naš problem prevladavanja stigmatizacije to znači da je potrebno zatomiti svakodnevni institucionalni život (sastavljen od “kazališnih” situacija u kojima se izvođač ponaša stereotipno, tj. djeluje onako kako se od njegove uloge očekuje i stigmatizira) i osvijetliti zakulisje – prostor istinskih osobina. Točnije rečeno, potrebno je dovesti “normalne” i stigmatizirane u interakciju kojom više neće dominirati pridržavanje uloga, nego prezentiranje i objektivno procjenjivanje stvarnih atributa koje (stigmatizirani) pojedinac nosi.

Uz sve zahtjeve izvedbe na pozornici, izvođač mora konstantno balansirati između prisnosti s publikom i mistifikacije svoje izvedbe, što znači da publici mora prikazati svoju izvedbu kao jedinstvenu,¹⁹ u isto vrijeme pazeći da održava distancu

¹⁷ Društveno prihvatljiv virtualni identitet predstavlja i, na prvi pogled paradoksalno, devijantna uloga jer se od osobe etiketirane kao devijantne i koju se stigmatizira očekuje da će se ponašati u skladu sa svojom ulogom. Stoga Goffman smatra da ako se već stigmatiziranu osobu treba zvati devijantnom, bolje bi rješenje bilo da je se zove “*normalnim devijantom*” (Goffman, 1974.:131). Tim pojmom on želi naglasiti nerazdvojnost “normalnih” i stigmatiziranih – oni su dvije strane iste priče u kojoj i jedni i drugi mogu sudjelovati na obje strane (i jedni i drugi sposobni su, bez puno pripreme zauzeti poziciju onoga drugog, što često i rade: u šali, ruganju, ali i u situaciji kada se otkrije stigmatizirajući atribut nekoj dotad “normalnoj” osobi. Najčešće je taj prijelaz trenutna). To su sposobni jer dijele univerzalnu ideju identiteta što pokazuje fenomen srama: srame se i “normalni” kada ne zadovolje odrednice normalnoga i stigmatizirani kada ne zadovolje odrednice stigmatiziranoga (Goffman, 1974.).

¹⁸ Zakulisje se obično nalazi blizu pozornice i predstavlja mjesto na kojem se izvođač može opustiti i odmoriti od nastupa na pozornici, kao što je npr. restoranska kuhinja (Goffman, 2000.). Konobari, dok su u prostoru za goste (odnosno, na pozornici), gostima izvode ono što gosti-publika očekuje. Oni su uslužni, uljudni, možda čak i humoristični i vedri konobari. No, kada odu u kuhinju – zakulisje, njihova se izvedba može promijeniti. U kuhinji oni mogu istu publiku (prema kojoj su se na pozornici ponašali s poštovanjem) kritizirati, ismijavati i vrijeđati. Drugim riječima, u zakulisju mogu izraziti svoje iskreno mišljenje, mogu se ponašati prirodnije i biti kakvi zapravo jesu.

¹⁹ Kako bi se publika osjetila posebnom i, samim time, prisnijom s izvođačem. Ako publika otkrije da izvođač istu ulogu igra pred drugim publikama, prestat će ga idealizirati (Goffman, 2000.). Zamislimo situaciju u kojoj osoba, koja je s drugom u intimnom i ekskluzivnom odnosu, otkrije da ta druga osoba ima intimne odnose s drugima. Nastup ekskluzivne intimnosti koji je izvodila ta druga osoba bit će narušena i nastavak “predstave” vjerojatno prekinut. Ili zamislimo situaciju u kojoj upoznamo zanimljivu osobu koja nas je fascinirala svojim pričama (svojom izvedbom), a kasnije saznamo da iste priče priča i drugima kako bi pridobila njihovu pažnju. Jedinstvenost izvedbe bit će narušena i malo je vjerojatno da ćemo tu osobu i dalje idealizirati i smatrati je toliko zanimljivom. Vjerojatnije je da ćemo je smatrati glumcem ili lašcem, a sebe prevarenima.

od publike kako bi lakše idealizirao svoju izvedbu.²⁰ Dok se trudi zadovoljiti sve te zahtjeve, izvođač mora i održavati izražajnu kontrolu. Njegova izvedba mora biti prezentacija “birokratiziranog duha” – nepromjenjive maske koja ne pokazuje svoje ljudske slabosti. On mora u što većoj mjeri zadovoljiti normativna očekivanja koja se vežu za tu ulogu, a je li u tome uspio ili nije, procijenit će publika, drugi izvođači i on sam za sebe.

Svi pojedinci u društvu, bez obzira bili oni u kategoriji “normalnih” ili stigmatiziranih, teže održanju takve izvedbene iluzije. Naravno da nitko nije savršen i da svi posjeduju neki atribut koji skrivaju u svakodnevnoj interakciji – svoju diskretnu stigmju. Stoga Goffman zaključuje da su zapravo sve osobe potencijalno stigmatizirane – jer će i najnormalniji “imati svoj napola skriven neuspjeh, a za svaki mali neuspjeh postoji socijalna situacija koja će ga učiniti velikim, stvarajući sramotan jaz između virtualnoga i stvarnoga socijalnog identiteta” (Goffman, 1974.:127). Iz te perspektive jaz između stigmatiziranih i “normalnih” se smanjuje. “Oni” od “nas” nisu toliko različiti, različita je samo vidljivost/poznatost i nametljivost stigme u socijalnim situacijama. I “oni” kao i “mi” teže biti prihvaćeni u društvu i teže ponašati se u skladu sa svojom ulogom. Također, i “oni”, kao i “mi”, nisu u tome uvijek uspješni. Iako se dramaturška analiza može doživjeti kao pokušaj stvaranja socijalne paranoje (tezom da svi glumimo), njezina primjena u kazališnoj radionici može sudionicima radionice razbiti uvjerenje da su stigmatizirane osobe neprirodne, nečovječne ili potpuno različite, a objašnjenje zašto ih takvima doživljavaju i kako to mogu promijeniti može ponuditi teorija socijalne konstrukcije zbilje. Dakle, tim se sociološkim znanjem može, ako je prezentirano u teatru – prostoru slobode, kritike i interakcije, sudionicima iskustveno ukazati na zablude zbog kojih (uglavnom nepotrebna i zbog generalizacije i neobjektivnosti nepoštena) stigmatizacija opstaje.

3.5. Proces prevladavanja stigmatizacije resocijalizacijom u teatru

Dosad prikazana teorijska građa prikazuje probleme stigmatizacije, ali, ako se nešto stvarno želi promijeniti, potrebno je teoriju primijeniti u praksi. Odnosno, kako bi se educiralo i stigmatizirane i stigmatizatore, potrebno im je tu teoriju prezentirati i iskustveno dokazati, istovremeno testirajući ispravnost i primjenjivost samih teorija. Ovakvu kazališnu radionicu, potpomognutu sociološkim znanjem, moglo bi se organizirati u okviru, za taj problem, specijalizirane udruge, ali bi bilo poželjno (s obzirom da stigmatizacija predstavlja ozbiljan društveni problem kojem treba prilaziti stručno i znanstveno uz što veću slobodu kritike) da se njome bave znanstvenici i stručnjaci u prostoru izdvojenom iz svakodnevnih procesa, npr. u okviru sveučilišta i tematski povezanoga izbornog kolegija²¹. Svaka radionica izabrala bi

---

²⁰ Distancom postiže mistifikaciju svoje uloge, a sve što je mistično publika obično doživljava kao zanimljivo ili važno. Takav pristup publici omogućuje izvođaču da sebe i nastup lakše prezentira idealizirano (Goffman, 2000.).

²¹ S čime se slaže i Victor Turner: “Sama eksperimentalna i teorijska znanost je “liminoidna” – odvija se unutar “neutralnih prostora” ili privilegiranih područja – laboratorija i učionica,

konkretnu stigmatiziranu grupu ili pojedince kao temu te bi tražila praktične načine nadilaženja te konkretne stigme, prikazujući ih prvo sudionicima radionice, a kasnije, preko njih, i široj populaciji. Tablica 1. prikazuje proces koji bi se odvijao u takvim radionicama:

Tablica 1.
Proces nadilaženja stigmatizacije u teatru

SUDIONICI	PREDVORJE	FAZE	RASTAJANJA	LIMINOIDNA	SASTAJANJA		
Normalni	Društveno znanje	TEATAR	Rastajanje od društvenog znanja	Iskustveno učenje o stigmatiziranima	Mudri		
	Iskustvo		Zamjena uloga				
Stigmatizirani	Društveno znanje		Rastajanje od društvenog znanja	Iskustveno učenje o normalnima			
	Iskustvo		Zamjena uloga				
Sociolozi	Društveno znanje		Rastajanje od društvenog znanja	Sjećanje novoga sociološkog znanja ili potvrđivanje staroga			
	Sociološko znanje		Otvaranje sociološkog znanja				
	Iskustvo		Nadgledanje				
STANJE	INDIKATIV		KONJUKTIV			INDIKATIV	

Sudionici. U kazališnoj radionici dobrovoljno bi sudjelovale tri strane: osobe koje u konkretnom društvu spadaju u kategoriju “normalnih”, zatim stigmatizirane osobe i na kraju – voditelji radionice (stručnjaci i znanstvenici). Prolazeći kroz radionicu sve tri kategorije prolazile bi i tri stanja koja je van Gennep, lingvističkom analogijom, nazvao stanjima: indikativa, konjuktiva i (novoga) indikativa (Turner, 1989).

Predvorje. Riječ je o svojevrsnoj “tampon” zoni neposredno uz prostor za koji se sudionici dogovore da će imati kazališne karakteristike slobode od svakodnevnih ograničenja i slobodne kritike. Ulazeći u predvorje, prve dvije kategorije sudionika radionice unose sa sobom “prtljagu” znanja o društvenoj stvarnosti (u kojoj se nalazi i znanje o stigmama) i osobnoga iskustva s “normalnim” i stigmatiziranim osobama dok sociolozi, uz iskustvo i društveno znanje, unose i sociološko znanje o društvenoj stvarnosti i stigmama. Svi bi oni u predvorju simbolički odložili “prtljagu” i upoznali se s odrednicama kazališnoga svijeta u koji ulaze. Dakle, predvorje za sudionike predstavlja prostor pripreme na nova iskustva.

odvojeno od glavnih smjernica proizvodnih i političkih događaja. Sveučilišta, instituti, kolidži, itd., “liminoidni” su prostori za sve vrste slobodoumnih, eksperimentalnih, spoznajnih ponašanja i oblike simboličke akcije” (Turner, 1989.:64).

Stanje indikativa. Indikativ predstavlja “glagolski izrični način kojim se izravno konstatira” (Anić i Goldstein, 2007.:254), a mi ga koristimo kao simbol izvjesnosti društvene stvarnosti, ili točnije simbolom uvjerenja pripadnika društva u neupitnost svakodnevnice i znanja kojega u njoj koriste. To je stanje rutine, izvjesnosti, neupitnosti, određenosti i činjeničnosti koje pojedinac živi u zbilji svakodnevnog života.

Stanje konjunktiva. “Glagolski način subjektivnog iskazivanja želje, mogućnosti, zapovijedi ili neke zamisli onoga koji govori” (Anić i Goldstein, 2007.:317) nastupa ulaskom u prostor teatra i zamjenjuje stanje indikativa. U tom stanju stvarnost više nije određena pa ulazak u to stanje predstavlja ulazak u “svijet kad bi” (Turner, 1989.:174), tj. ulazak u prostor neizvjesnosti, neodređenosti, alternative. Prostor dekonstrukcije koji omogućuje rekonstrukciju. Ulazak u takav prostor nekima može predstavljati izvor straha, a drugima slobode u kojoj se mogu ludički ponašati, istraživati, preispitivati (stigma) i napredovati²².

Faza rastajanja. U ovoj se fazi “normalni” i stigmatizirani stvarno rastaju od unesena društvenog znanja i uloga koje igraju u svakodnevnom životu, te zamjenjuju uloge i poprimaju znanje i stavove onoga drugog. Dakle, normalna osoba igra ulogu stigmatizirane osobe i obratno. Što se tiče sociologa i sociološkog znanja, oni se otvaraju novim informacijama i alternativnim zaključcima, usput nadgledajući i (po potrebi) usmjeravajući sociološkim znanjem akcije i interakciju sudionika.

Liminoidna faza. Svi zajedno ulaze u kritičnu, liminoidnu fazu u kojoj sudionici igrajući se, stječući iskustva i zamjenjujući uloge (potpomognuti sociološkim znanjem) preispituju svoja znanja na temelju kojih su se dotada snalazili u životu i, između ostaloga, stigmatizirali. Osnovna logika procesa kojim bi se pojedinca resocijaliziralo i učinilo osjetljivijim na probleme onih drugih prikazana je shemom 3. Sve dok traje svakodnevna rutina, pojedinac će se, za poimanje društvene realnosti i drugih pojedinaca, koristiti pragmatičnim receptima i stereotipima koje izvlači iz društvenog znanja i na temelju kojega onaj drugi postaje samo tip ili uloga. To znači da pojedinca “u tipičnom slučaju slabo” zanima da ode “s onu stranu toga pragmatički potrebnog znanja sve dok se njime doista mogu savladavati problemi” (Berger i Luckman, 1992.:61), što znači i da će se nekritički koristiti stigmama. No jednom kada se susretne licem u lice s osobom koju stigmatizira, postat će mu dostupne nove i neposredne informacije o toj osobi koje će, pod uvjetom da su u dovoljnoj konfrontaciji s receptnim znanjem, razbiti rutinu i samim time povećati pojedinčevu svjesnost. Razbijanjem rutine osviješteni pojedinac, koji sada uviđa da

---

²² Turner konjunktivno stanje liminoidne faze smatra toliko važnim da kaže da bez nje ne bi nikad došlo do napretka ljudske vrste (Turner, 1989.). Prema njemu, nova otkrića i izumi otkrivaju se i izumljuju upravo u prijelaznoj fazi – fazi slobode u kojoj si možemo postaviti pitanja koja inače ne bismo smjeli i na koja možemo odgovoriti nekonvencionalnim načinima i sredstvima. Taj se napredak ne događa često, ali kada se dogodi, dogodi se upravo u liminoidnoj fazi, tj. kada je neki, od društvenih inhibicija oslobođeni pojedinac, riješio svoj osobni ili društveni problem na nov način.

recepti i stereotipi (koje je do tada koristio kako bi definirao stigmatiziranu osobu) više nisu dovoljni, i vođen vječitom čovjekovom željom za ekonomičnim definiranjem i djelovanjem, počet će iskustvom tražiti nove recepte (strategije) kojima bi mogao definirati drugoga i tako opet, od energijski zahtjevne i nesigurne izvanrutinske situacije, stvoriti ekonomičnu – rutinsku.

Promjeni diskriminirajućih stereotipa doprinosi i zamjena uloga kojom sudionicima iskustveno postaju dostupne informacije o problemima i diskriminacijama s kojima se stigmatizirane osobe svakodnevno susreću. Upravo zamjena uloga predstavlja “most” koji može povezati “normalne” i stigmatizirane u međusobnom razumijevanju. Proces je isti kao i u primarnoj socijalizaciji u kojoj učimo oponašajući (glumeći) druge, tj. zauzimajući njihovo stajalište i revidirajući svoje, čime s vremenom postajemo socijaliziranim pripadnikom društva. Što smo više tih uloga sposobni odglumiti i uzeti u obzir, to smo bolje socijalizirani i možemo svoje djelovanje i interese uskladiti s više različitih interesa. Prema tome, zamjena uloga između stigmatiziranih i normalnih, koji se u svakodnevnom životu izbjegavaju (pa se stoga i ne razumiju), omogućit će bolje međusobno upoznavanje i razumijevanje, ali i kompletniju socijalizaciju i jednih i drugih²³. Na kraju, i sociolozi bi (prateći i nadgledajući taj proces) mogli preispitati svoje znanje i stavove o stigmatiziranim osobama, a postoji i mogućnost da bi stekli nove informacije kojima bi obogatili dosadašnje sociološko znanje o toj temi.

Faza sastajanja. Jednom kada faza iskustvenog preispitivanja stigmatizirajućeg znanja završi, “normalni”, stigmatizirani, voditelji-sociolozi i sociološko znanje vratili bi se u svoj svakodnevni život, ali sada obogaćeni neposrednim iskustvom koje im je, ako je bilo dovoljno intenzivno, promijenilo pogled na one druge, a možda i pogled na društvenu zbilju uopće. Time bi “normalni” postali “upućeni” ili “mudri”, a stigmatizirani bi uvidjeli da se u svakodnevnom životu ne moraju držati samo svojih, tj. “vlastitih” jer i među “normalnima” ima onih koji ih ne diskriminiraju i koji ih prihvaćaju takve kakvi jesu. Prema tome, takva radionica za njih bi mogla imati terapijski učinak²⁴ i mogli bi postati “mudri”, u smislu boljeg razumijevanja onih koji spadaju u kategoriju normalnih. Time bi se dvije, u svakodnevnom životu, suprotstavljene skupine “normalnih” i stigmatiziranih ujedinile u jedinstvenu skupinu mudrih (ili bi se barem ta mogućnost ojačala). Ne treba u tom procesu zaboraviti ni sociologe. Među njima također ima osoba koje stigmatiziraju ili koje

²³ U slučaju da sudioniku za napuštanje stigmatizirajućih stavova nije dovoljno ni razbijanje rutine ni zamjena uloga, kojom im je omogućeno sagledati stvarnost sa stajališta drugih, ostaje još činjenica da će oni u teatru međusobno interaktivno djelovati i surađivati kako bi postigli zajednički cilj (predstavu), što se u prošlosti pokazalo kao odličan način jačanja zajedništva i međusobnog razumijevanja.

²⁴ Proces u kazališnoj radionici ima sličnosti s grupnom terapijom koja “pruža sličan mehanizam izgradnje timskoga duha i pozadinske solidarnosti. Psihički grešnik ustaje i govori o sebi, poziva druge da govore o njemu na način koji bi bio onemogućen u običnoj interakciji”, što može dovesti da se “iz toga izrodi unutargrupna solidarnost, a ta “socijalna podrška”, kako je nazivaju, po pretpostavci ima terapijsku vrijednost” (Goffman, 2000.:205).

nisu imale iskustva sa stigmatiziranim osobama, pa niti ne mogu u potpunosti razumjeti njihovu problematiku. I oni bi osvijestili problem stigmatizacije, postali “mudri” i napredovali kao osobe i kao sociolozi. Povezivanjem s teatrom profitiralo bi i sociološko znanje koje izlaskom iz radionice također ulazi u normalan tijek znanstvenog djelovanja. Posebnost je u tome da je takvo sociološko znanje sada obogaćeno novim iskustvom i informacijama (koje su sociolozi prikupili), a na temelju kojih bi se mogli (ako se javi potreba) korigirati i unaprijediti znanstveni zaključci.

Stanje (novoga) indikativa. Izlaskom iz stanja konjunktiva sudionici radionice ulaze u stanje novoga indikativa; novoga stanja izvjesnosti u kojem je ponovno sve određeno i poznato, ali s bitnom razlikom – oni sada posjeduju iskustva i znanja koja, ako su ih prihvatili, mogu u svakodnevnom životu primjenjivati, na temelju njega djelovati, i (s vremenom) promijeniti društvenu sliku o stigmatiziranim osobama.

4. Zaključak

Metodu nadilaženja stigmatizacije i prenošenja sociološkog znanja u teatru koju smo ovdje prikazali nikako ne bi trebalo doživjeti kao apologiju stigmatiziranih osoba. Činjenica je da neki pojedinci i njihova djela zaslužuju stigmatizaciju, odnosno da, uz osobe koje nose egzistirajuću, tj. postojeću stigmą na čije stjecanje te osobe nisu imale utjecaja ili kontrolu, postoje i osobe koje su svoju stigmą postigle svojim ponašanjem (Falk, 2001.). U smislu krivnje pojedinaca ovaj članak samo ističe pravnu tezu po kojoj nitko nije kriv dok mu se ne dokaže suprotno. Dakle, stigmatizirane osobe prvo treba upoznati, a tek onda stigmatizirati, naravno ako su to i dalje zaslužili. Članak u smislu edukacije ističe da znanost (a kao sociolozi ističemo sociologiju) ima potencijal koji nije iskorišten.

Smatramo da je problem stigmatizacije toliko prisutan i utjecajan u društvu da se znanost, prateći povelju “Svjetskog dana Znanosti za mir i razvoj” (2001. godine objavio ju je UNESCO) u kojoj stoji da je znanost u službi “društvenog napretka i boljeg razumijevanja života u većoj slobodi, uključujući i slobodu izlaska iz pokore rata i sukoba” (<http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=5733&sec=1957>, 31. 1. 2008.) njome treba baviti aktivnije – vraćajući svoja saznanja natrag društvu s ciljem unaprjeđenja funkcioniranja društva i života pojedinaca. Uz to, stigmatizacija je društveni problem i prvenstveno nastaje zbog neznanja, što predstavlja još jedan razlog (ili izazov) zbog kojega je upravo sociologija pozvana njome se baviti. Sociologija je, kao znanost o društvu, ali i znanost za društvo, skupila korpus znanja koji nažalost ostaje “zarobljen” u sociološkim stručnim i znanstvenim publikacijama namijenjenim uskim znanstvenim krugovima. Na taj se način, nehotice ili čak paradoksalno, ostvaruje želja Augustea Comtea za sociologijom kao religijom budućega, boljega društva koju će propovijedati novi “duhovni” vođe – svećenici/sociolozi koji su jedini pozvani i sposobni tumačiti “svete knjige” sociologije. Povezivanjem sociološkog znanja s prednostima teatra to bi se izbjeglo, a sudjelovanjem u kazališnoj radionici profitirali bi svi sudionici radionice.

Za sve sudionike, bilo da spadaju u kategoriju “normalnih”, stigmatiziranih, ili su voditelji radionice, kazališna radionica bi imala edukativni učinak koji proizlazi iz same interakcije s “onim drugačijim ljudima”. “Normalni” bi otkrili ono što mnogi stručnjaci, znanstvenici, socijalni radnici i entuzijasti, koji se bave stigmatiziranim osobama, uporno ponavljaju – velika većina stigmatiziranih osoba nezasluzeno nosi stigmiju i nisu opasne ni po pojedinca ni po društvo. Stigmatizirani bi uvidjeli da postoje i oni među “normalnima” koji ih mogu prihvatiti takve kakvi jesu i koji im neće otežavati ili čak ugrožavati život, što može za njih imati i terapijski učinak. U tom procesu upoznavanja druge strane istovremeno bi upoznavali i sebe. Naime, mnogi izjavljuju da nemaju predrasuda i da ne stigmatiziraju nikoga, ali jedno je to izjaviti a drugo potvrditi u neposrednoj interakciji s osobama za koje su nas obitelj, prijatelji, društvo učili da su opasni, da ih treba izbjegavati, da su nenormalni i manje vrijedni. Dakle, proces upoznavanja “normalnih” sa stvarnim stigmatiziranim osobama i obratno, proces upoznavanja stigmatiziranih s “normalnima” tekao bi usporedo s procesom individualne introspekcije na kraju koje bi sudionici radionice mogli otkriti nešto novo o sebi, dublje se upoznati i promijeniti možebitne nepoželjne elemente svoje osobnosti.

Interaktivan, proaktivan, neposredan i iskustveno dokaziv proces učenja u kazališnoj radionici omogućio bi i da se izbjegne, inače često prisutan, problem edukativnih znanosti: “Kako ispravno i na interesantan način prezentirati i prenijeti znanje?”²⁵. Radionica ima i potencijal širenja jer bi se, u njoj usvojena socijalna znanja i vještine, znanja o društvenoj stvarnosti i stigmatizaciji, kao i saznanja o ljudima iz “one druge” skupine, pod uvjetom da su ih sudionici radionice internalizirali, iznijeli iz radionice u svakodnevni život, što bi s vremenom moglo dovesti i do nadilaženja pojedinih stigmatizacija u potpunom društvu. Na kraju, “izlaskom” u teatar profitiralo bi i sociološko znanje, skidajući “stigmiju” kompliciranosti koju je, djelomice sama, zaslužila. Knoblauch ističe da je poznato kako se upravo socijalne znanosti svojim predmetima istraživanja približavaju ne samo empirijskim metodama, nego djelomice i izuzetno kompliciranim pojmovnostima. Upravo je sociologija stekla loš *image* jer njeguje stručni, posve nerazumljivi jezik, što znači da primjenjuje nepotrebno kompliciran i svakodnevnom životu strani jezik (Kno-

²⁵ Upravo taj problem razlog je sudjelovanja Victora Turnera u prije spomenutoj Schenetrovoj intenzivnoj radionici. Smatrao je “da bi poučavanje i učenje antropologije trebalo biti zabavnije negoli to najčešće jest. Možda ne bismo trebali samo proučavati i komentirati etnografije, nego ih zapravo predstavljati. Otudeni studenti provode mnoge mukotrpne sate u knjižničkim odjeljcima boreći se s izvještajima o tuđim životima i još otudnijim antropološkim teorijama o njihovu uređenju” (Turner, 1989.:188). Prenoseći studentima svoje etnografsko znanje, Turner je otkrio da “čak i najbolji etnografski filmovi ne uspijevaju posredovati puno toga što znači *biti* pripadnikom prikazanoga društva”, a sudjelujući u radionici otkrio je teatar kao “moćno sredstvo upoznavanja svijeta i njegovih sastavnica” (Turner, 1989.:192). Teatrom se može riješiti edukativni problem tako što će se “pretočiti zanimljivije dijelove etnografija u scenarije, i igrati ih u učionici, zatim se vratiti etnografijama naoružani razumijevanjem što proizlazi iz “uvlačenja pod kožu” pripadnicima drugih kultura, što je bolje od “igranja tuđe uloge u vlastitoj kulturi” (Turner, 1989.:190).

blauch, 2004.:14), čime se zapravo “komplicira zbog kompliciranja” i zaboravlja pragmatični i humanistički imperativ (društvenih) znanosti koji je opisao Thomas Moore: “Mudrost i iskustvo ništa ne znače ako nisu u funkciji općega dobra, tj. javnoga dobra, a to će reći na raspolaganju cijeloj ljudskoj zajednici” (Moore, 2003.:96).

Literatura

1. Anić, V.; Goldstein, I. (2007). *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Novi Liber. Jutarnji list.
2. Berger, L. P.; Luckman, Th. (1992). *Socijalna konstrukcija zbilje – rasprava o sociologiji znanja*. Zagreb: Naprijed.
3. Bešker, I. (2008). Kenijski pokolji i prirodni zakon. *Jutarnji list*. 2. veljače, 21. str.
4. Falk, G. (2001). *Stigma: How We Treat Outsiders*. New York: Prometheus Books.
5. Goffman, E. (1974). *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York: Jason Aronson, Inc.
6. Goffman, E. (2000). *Kako se predstavljamo u svakodnevnom životu*. Beograd: Geopolitika.
7. Haralambos, M. (1994). *Uvod u sociologiju*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
8. Johnson, W. M. (1993). *Austrijski dub. Intelektualna i društvena povijest 1848-1938*. Zagreb: Globus.
9. Knoblauch, H. (2004). *Sociologija religije*. Zagreb: Demetra.
10. Matic, R. (2001). Struktura predrasuda i stigmatizacija. *Zbornik pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 24 (2):843–856.
11. More, T. (2003). *Utopija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
12. Pusic, E. (1977). *Vrijednosti i društvena regulacija / Vrijednosti i društveni sistem – Prilozi izučavanju društvenog sistema*. Odsjek za sociologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Biblioteka Čovjek i sistem, svezak 4:11–35.
13. Reich, W. (1999). *Masovna psihologija fašizma. Uz seksualnu ekonomiju političke reakcije i proletersku seksualnu politiku*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk. Hrvatsko sociološko društvo.
14. Ritzer, G. (1997). *Suvremena sociološka teorija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
15. Schur, E. M. (1980). *The politics of deviance: Stigma Contests and the Uses of Power*. Englewood Cliffs, New York: Prentice – Hall.
16. Scott i Marshall (2005). *Oxford dictionary of Sociology*. Oxford: Oxford University Press.
17. Smelser, N. (1994). *Sociology*. Cambridge, Massachusetts: Blackwell Publishers. U: Milardović, N. (Ur.) (2001). *Globalizacija*. Osijek; Zagreb; Split: Panliber: 174–198.
18. Supek, R. (1973). *Društvene predrasude. Socijalno-psihološka razmatranja*. Beograd: Radnička štampa.
19. Turner, V. (1989). *Od rituala do teatra. Ozbilnost ljudske igre*. Zagreb: August Cesarec.

Ivan Hromatko

e-mail: ivan.hromatko@gmail.com

Renato Matić

Hrvatski studiji, University in Zagreb, Croatia

e-mail: rmatić@hrstud.hr

Stigma – theatre, a place above stigmatization

Abstract

Stigmatization of individual or group social actors not only directly reduces their life chances and affects their life quality but also generates and justifies discrimination practices and conflicts between groups, nations, races and cultures. Bearing this in mind, sociology shouldn't stop at registering, categorizing, analysing and closing the phenomenon of stigmatization. It is essential to move on: sociology should take an active part in educating those who stigmatize; it should also help in education and therapy of those who are stigmatized. This paper shows one way of achieving this goal. It shows the multiple potential of close links between sociology and theatre in trying to find a pragmatic and active solution to the problem of stigmatization.

Key words: stigma, stigmatization, social education, real life situations, analysis of dramaturgy, theatre.

Received in March 2008

Accepted in April 2008